

Kläckeberga kyrka

Antikvarisk medverkan vid omläggning
och komplettering av spåntak

Kläckeberga kyrka, Kläckeberga socken, Kalmar kommun, Småland
Förlösa-Kläckeberga församling, Växjö stift

Jan Westergren

Kalmar läns museum
Kyrkoantikvarisk rapport 2017

Kalmar läns museums bebyggelseenhet

Kalmar läns museums bebyggelseenhet utför antikvarisk medverkan vid förändringar och renoveringar av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse/ bebyggelsemiljöer. Flera medarbetare är också certifierade som sakkunnig kontrollant av kulturvärden enligt Plan- och bygglagen.

Kalmar läns museum kan även erbjuda expertis inom exempelvis land- och marinarkologi, konservering och kulturmiljöpedagogik.

www.kalmarlansmuseum.se

Antikvarisk medverkan – vad är det?

Alla kyrkor och kyrkogårdar tillhörande svenska kyrkan byggda före 1940 är skyddade enligt Kulturmiljölagen. Denna lag används också för att skydda vissa andra byggnader, så kallade byggnadsminnen. I Kalmar län handlar det om ca 135 byggnader, bebyggelsemiljöer, parker etc. När en sådan skyddad miljö ska förändras krävs ett särskilt tillståndsbeslut från länsstyrelsen, som får ställa villkor om hur åtgärderna ska utföras. Samma sak gäller när länsstyrelsen fattar beslut om så kallade byggnadsvårdsbidrag till olika kulturhistoriskt värdefulla miljöer eller byggnader runt om i länet.

För att åtgärderna ska genomföras enligt länsstyrelsens beslut, med antikvariskt perspektiv och traditionella metoder och material "som innebär minsta möjliga skada" på byggnaden eller bebyggelsemiljön ska arbetet följas av antikvarisk expertis, den antikvariske medverkande. Denne ska vara fastighetsägaren och hantverkarna behjälplig med goda råd, följa och dokumentera arbetet samt redovisa genomförda åtgärder i en rapport.

Kläckeberga kyrka

Antikvarisk medverkan vid omläggning och komplettering av spåntak

Kläckeberga kyrka, Kläckeberga socken, Kalmar kommun, Småland
Förlösa-Kläckeberga församling, Växjö stift

Författare	Bebyggelseantikvarie Jan Westergren (JW)
Foto	Jan Westergren (om inte annat anges)
Granskad av	Byggnadsantikvarie Ellen Olsson (EO)
Layout	Stefan Siverud
Diarienummer	Kalmar läns museum: 32-4-16 Länsstyrelsen Kalmar län: 433-7481-15
Utgivare	Kalmar läns museum 2017
Kartor	Publicerade i enlighet med tillstånd 507-1417-10 från Lantmäteriverket.
Utförd av	Kalmar läns museum, Bebyggelseenheten
Kontaktperson	Liselotte Jumme
Beställare	Förlösa-Kläckeberga församling
Kontaktperson	Anette Einarsson (AE)
Hantverkare	Hälsinge Takspån AB, Björn Klaesson (BK) (VD på företaget), Westerlund Arkitektkontor AB, Anders Westerlund (AW)
Projektör	
Renoveringsperiod	Mars 2016 t o m juli 2016, samt tjärning under juli 2017
Fältbesök skedde	Löpande, se förteckning på sidan 24
Slutbesiktning	Utförs av länsstyrelsen i Kalmar län.
Övriga handlingar och digitala fotografier	Förvaras i Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Karta över Kalmar län med platsen markerad.

Kort om den aktuella byggnaden

Kläckeberga kyrka har anor från 1200-talets mitt och består idag av tre byggnadsvolymer – långhus, absidkor och sakristia - där långhuset är den äldsta delen. Kyrkans byggnadshistoria är inte helt klarlagd, men dess höga placering i ett öppet landskap tillsammans med rester av kreneleringar på vindsvåningen samt vallgravar omkring kyrkogården tyder på att den en gång även haft en försvarsfunktion. Byggnadsmaterialet är huvudsakligen sandsten, men även gråsten förekommer, framförallt i grunden.

Långhuset har bevarat sina ursprungliga planmått från 1200-talet, omkring 19 x 10,5 m. Taket har haft samma branta lutning åtminstone sedan 1634, då kyrkan avbildades av Rhezelius, även om själva takkonstruktionen sannolikt förnyats senare. Långhuset har haft invändiga takvalv i sten men dessa revs 1760.

Kyrkans absidformade kor ligger åt öster och byggdes 1689–90, men var på den tiden inte lika högt som det är idag. Den nuvarande höjden på murar och tak fick koret år 1834.

Den lilla sakristian som är belägen vid korets norra sida är uppförd 1760. Det antas att sakristians väggar är uppförda av det stenmaterial som blev över när de invändiga takvalven i långhuset revs samma år.

Långhusets takfall mot söder lades om med ekspån som kokats i trätjära år 1938. Takfallet mot norr lades om med nya ekspån 1982 och år 2000 ströks kyrkans hela tak med trätjära och trasiga spån byttes ut. Några uppgifter om omläggning av korets och sakristians spåntak finns inte.

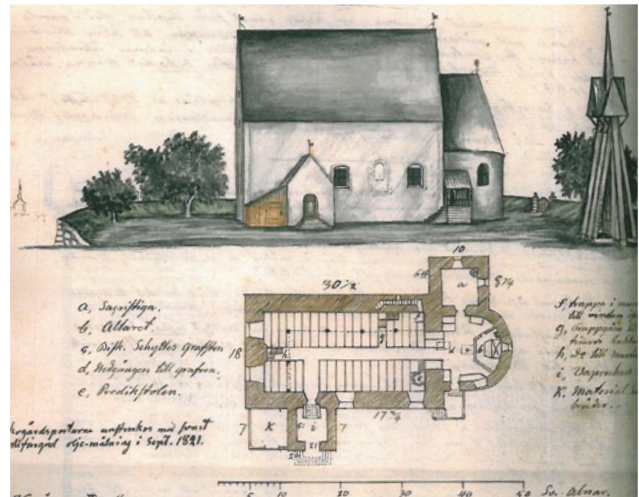

Illustration från 1820-talet av Nils Isak Löfgren. Planritning och fasad mot söder. Koret, byggt 1689–90, hade vid denna tid kvar sin ursprungliga lägre höjd. KLM.

Kläckeberga kyrka före renovering, med absidkoret och sakristian i förgrunden.

Kortakets kilformade spån sedda från sidan. Fotografi taget under pågående renovering. I förgrunden syns de nya spånen.

Utförda åtgärder

Den antikvariska medverkan har skett i samband med tillståndsgivning för aktuella åtgärder enligt Kulturmiljölagen. Tillstånd utfärdat av Länsstyrelsen i Kalmar.

Absidkorets spåntak

Tillstånd före renovering

Spåntaket på absidkoret bestod av tjärade ekspån som var spikade med smidd spik på ett svall av stående brädor (på den rundande delen av koret) samt av liggande brädor (på övriga delar av koret). Ekspånen var spjälkade samt tilljämna med en bilyxa, och var troligen från 1834, det år då absidkoret höjdes till dess nuvarande utseende. De var kilformade, d.v.s. de var grövre i den nedre delen, ca 30 mm tjock, och blev sedan successivt smalare mot den övre delen, som var ca 3–7 mm tjock. Spånen var ca 450 mm långa. Bredden varierade mellan 110 och 290 mm.

Varje spånskift täcktes av nästa skift med ca 300 mm, vilket innebar att ca 150 mm av varje spån var synligt, och spikat ca 250 mm från överkanten med två smidda spikar. Utförandet gjorde att spikarna också slogs igenom det föregående skiftets spån en andra gång, vilket man normalt sett försöker undvika. Spikarna täcktes av nästgående spånskift med ca 40–50 mm. Räknat från takfoten hade spånskift ett och tre profilerade spån. Vid det tredje skiftet var spikarna ofta synliga in till profilen.

Korets tak anslöt till långhusets östra gavel utan någon plåt, vilket innebar en läckagerisk. Spåntaket var i dåligt skick överlag p.g.a. röta och skulle därför bytas ut i sin helhet.

Vidtagna åtgärder

Borttagning av alla gamla takspån, varav några sparades som framtida referensobjekt. En mindre del av svallet nära takfoten på norrsidan var rötskadat och behövde bytas. De nya spånen är spjälkade ekspån som importerats från Österrike. Ytan är tilljämna med någon form av hyvelmaskin. Spånen är 460 mm långa och mellan 70 och 170 mm breda. Tjockleken är ca 15–20 mm i den breda änden och 6–10 mm i den tunna ändan. De nya spånen spikades med rostfri syrafast spik och på ett sådant sätt att nästgående spånskifts spikar inte slogs igenom det undre skiftets spån. I mötet mellan det nya kortaket och långhuset monterades en blyplåt för att skydda mot läckage. Högst upp på toppen av kortaket kompletterades den befintliga avtäckningen av kopparplåt med en mindre blyplåt mot öster. För mer detaljer, se nedan under rubriken Kommentarer.

Ett år efter att spåntaket lagts utfördes två tjärstrykningar av hela kortaket. Den tjära som användes var opigmenterad dalbränd trätjära som importerats från Kina, se vidare under rubriken Kommentarer.

Norra sidan av kortakets spåntäckning före renovering. Till höger i bild syns långhusets östra gavel. Notera första och tredje skiftets profilerade ekspån, samt att det saknas en plåt vid anslutningen mellan kortaket och långhusgaveln.

De nedre spånskiften på kortakets södra sida före renovering. Notera de synliga smidda spikarna vid sidan av det tredje skiftets spetsiga spån.

Kortakets södra sida före renovering.

Detaljbild av ovansidan på spån som tillvaratagits från absidkoret. På de båda spånen närmast i bild syns två rader spikhål.

Detaljbild av undersidan på spån som tillvaratagits från absidkoret. Lägga märke till den släta ytan, tilljämnd med bilyxa efter klyvning.

Skadade delar av korets svall nära takfoten mot norr har bytts ut. Foto: Hälsinge takspån.

Pågående omläggning av korets spåntak mot söder.

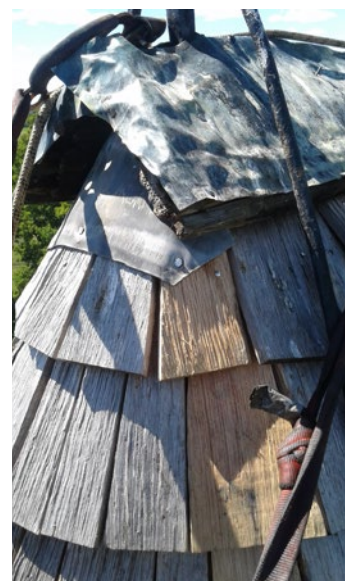
Närbild som illustrerar de nylagda spånens skevhet och gropighet.

Spånets i bildens centrum har en horisontell spricka. Efter påpekande från antikvarisk expert byttes alla spån med denna typ av defekt ut.

Korets topp fotograferad från lift vid besiktning 2017-06-27. Toppen saknade skyddande plåt mot öster. Tumstocken markerar spån med olämplig placering av skarvarna, rakt ovanför varandra.

Den kompletterande blyplåten, längst ut under kortaketsnockplåt av koppar. Foto: Hälsinge Takspån.

Mötet mellan kortaket och långhusets gavel efter montering av blyplåt.

Kortaket efter renovering.

Sakristians östra takfall före renovering.

Sakristians spåntak Tillstånd före renovering

Spåntaket på sakristian var av samma utförande som det som låg på absidkoret. En skillnad var att medan absidkorets ekspån var spikade med smidd spik så var sakristians ekspån spikade med modernare spik, vilket tyder på att beklädnaden tillkommit under slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet. Det underliggande svallet var dock spikat med smidd spik, och var sannolikt bevarat sedan byggnadsdelen uppfördes 1760. Spår av tjock svart tjära, eventuellt stenkolstjära hittades på sakristians ekspån. Skift ett och fyra hade profilerade spån. I mötet mellan sakristians tak och absidkorets samt långhusets fasad satt rostiga järnplåtar som inte slöt tätt.

Skadorna lokaliserades vid en första besiktning till det västra takfallet där en cirka en meter bred remsa närmast långhusmuren var i dåligt skick p.g.a. röta, samt ca två kvadratmeter på det öst-

ra fallet. Efter närmre besiktning i samband med byggstart bestämdes dock att alla spån på sakristian måste bytas ut. För mer detaljer, se nedan under rubriken Kommentarer.

Vidtagna åtgärder

Spåntaket på sakristian byttes i sin helhet ut mot nya ekspån av samma utförande som de som användes på absidkoret. Några av de gamla spånen sparades. Vissa delar av svallet var även här tvungna att bytas ut p.g.a. skador. I mötet mellan sakristians tak och kyrkans norra fasad ersattes de tidigare järnplåtarna mot blyplåt.

Ett år efter att spåntaket lagts utfördes två tjärstrykningar av hela sakristians tak. Den tjära som användes var opigmenterad dalbränd trätjära som importerats från Kina, se vidare under rubriken Kommentarer.

Närbild av sakristians östra takfall före renovering. Avtäckningsplåtarna vid mötet mot långhusets norra vägg var rostiga.

Sakristians västra takfall före renovering.

Sakristians kilformade takspån före renovering.

Skadade delar av sakristians svall har bytts ut. Foto: Hälsinge takspån.

Pågående omläggning av sakristians östra takfall.

Det nylagda spåntaket på sakristians västra takfall.

De nya blyplåtarna i mötet mellan sakristians tak och korets samt långhusets fasad.

Sakristians östra takfall efter renovering.

Kläckeberga kyrka efter spåntaksrenovering. Foto: Ellen Olsson.

Långhusets spåntak och klockstapelns spåntäckning

Tillstånd före renovering

Norrsidan av långhusets tak samt delar av klockstapelns hade alg- och mosspåväxt och en del resta spån. Hela långhusets spåntak samt klockstapelns spåntäckning var i behov av tjärstrykning.

Vidtagna åtgärder

Alg- och mosspåväxten på långhusets spåntak och på klockstapelns skrapades bort. De berörda ytorna behandlades med Boracol. Tolv spån byttes ut, varav åtta på långhuset och fyra på klockstapelns. Klockstapelns samt hela långhusets tak tjärades därefter med dalbränd trätjära.

Kommentarer

Enligt länsstyrelsens tillståndsbeslut och de arbetsbeskrivningar som upprättats inför projektet skulle kortakets spånbeläggning bytas i sin helhet, medan större delen av spånbeläggningen på sakristian skulle ha bevarats. Vid den undersökning som gjordes av sakristians båda takfall inför tillståndsansökan noterades endast skador närmast mötet med långhusets norra vägg. I samband med att arbetena påbörjades konstaterades dock att alla spån på sakristian var i så dåligt skick att de måste bytas ut. Likaså uppmärksammades under arbetets gång att mindre delar av svallet på både absidkoret och sakristian var rötskadade och behövde bytas ut.

Mötet mellan absidkorets tak och långhusets putsade östgavel skulle det enligt de ursprungliga planerna ha avtäckts med kopparplåtar, och de gamla rostiga järnplåtar som satt utmed långhusets norra vägg vid anslutningen mot sakristians tak skulle bytas till kopparplåtar. På initiativ av Hälsinge takspån användes i båda fallen blyplåt istället för kopparplåt. Detta för att blyplåt är mer flexibel att arbeta med och därför kan följa mötet mellan den ojämna fasaden och taket bättre.

Enligt den arbetsbeskrivning som låg till grund för länsstyrelsens tillståndsbeslut skulle de nya

ekspånen ha samma tjocklek, längd, bredd och kantutformning som de befintliga spånen. Baserat på tidigare erfarenheter hade man i planeeringsskedet utgått från att det skulle bli nödvändigt att ersätta de befintliga kluvna ekspånen med sågade ekspån, eftersom det inte brukar vara möjligt att få tag i kluvna ekspån. Vid upphandlingen av arbetena kunde Hälsinge takspån ändå erbjuda läggning med importerade kluvna ekspån, till en merkostnad som församlingen ansåg vara rimlig. Efter samråd med antikvarisk expert och arkitekt valde församlingen att köpa de importerade spånen, trots att de inte kunde erhållas i exakt samma mått som korets och sakristians befintliga spån. De nya spån som använts är både något smalare och tunnare än befintliga. Hälsinge takspån köpte de kluvna ekspånen från företaget Rapold GmbH i Österrike.

Vid sidan om de något avvikande dimensionerna var de nya ekspånen också mer skeva än de gamla. Vid besiktning upptäcktes ett mindre antal spån med horisontella sprickor. Några hade också gropar efter kvistar. Spån med horisontella sprickor byttes ut. Enligt såväl Hälsinge takspån som den oberoende specialisten Björn Samuelsson måste man dock acceptera en viss skevhet hos nya spjälkade ekspån. De gropar som uppmärksammades bedömdes inte heller påverka spånens funktion och hållbarhet.

De nya spånen skulle enligt beslutet doppats i 70 grader varm dalbränd trätjära enligt rekommendationer från Riksantikvarieämbetet, men detta avrådde hantverkaren emot p.g.a. garvsyran som finns i ek. Det bestämdes därför att det nya spåntaket skulle tjäras först ett år efter läggning.

Omläggningen av korets och sakristians tak utfördes under våren 2016. Långhusets tak och klockstapelns tjärströks sommaren 2016, medan de nya spån ytorna på kor och sakristian ströks sommaren 2017. Eftersom det förekommit diskussioner om kvaliteten på de nya spånen sköts besiktningen av läggningsarbetena fram till slu-

tet av juni 2017, just före den planerade tjärstrykningen. Vid slutbesiktningen, som utfördes från lift, medverkade den ovan nämnde oberoende specialisten Börje Samuelsson. Samuelsson menade att de importerade spånen generellt höll den kvalitet man kan kräva och att läggningen i huvudsak var väl utförd. Han framhöll särskilt att man lyckats väl med att anpassa läggningen efter absidens geometri. Vissa brister noterades dock. Bland annat hade man på några ställen lagt spånen så att flera skarvar ligger rakt över varandra. Den rundade delen av kortakets topp, mot öster, saknade plåtavtäckning och på 1–2 kvadratmeter av sakristians takfall mot väster, nära nock intill den norra gaveln, bedömdes andelen skeva och resta spån vara oacceptabelt stor. Anmärkningarna åtgärdades av Hälsinge takspån i samband med tjärstrykningen i juli 2017. En teknisk slutbesiktning genomfördes 2017-08-08. Vid slutbe-

siktningen uppmärksammades några nya brister, bland annat stänk av tjära på utsidan av kyrkans stuprör och på en källarlucka. Bristerna kommer att åtgärdas av Hälsinge takspån senare under hösten 2017.

Vid slutbesiktningen reagerade antikvarisk expert på att de nytjärade takytorna på kor och sakristia var mycket mörkare än långhustaket, som alltså tjärades sommaren 2016. Enligt den litteratur om spåntak och trätjära som finns tillgänglig skall tjära av bra kvalitet vara ljus. I Riksantikvarieämbetets rapport från 1980-talet står det "Äkta dalbränd trätjära anses vara bäst och kännetecknas av gulbrun färg..." Arja Källbom diskuterar i sin nya rapport "Tjära på trätak" svårigheterna med att fastställa kvalitet på trätjära, men skriver ändå i de avslutande rekommendationerna (sidan 81) att tjäran bör vara "ljus och klar". Korets

Stenen med huggna profiler som uppmärksammades vid väggen norr om absidkoret.

och sakristians tak var så mörka att antikvarisk expert förutsatte att hantverkarna valt att blanda svart pigment i trätjäran. Vid kontakt med Björn Claesson, chef på Hälsinge Takspån, försäkrade han att det var opigmenterad dalbränd trätjära som använts. Han medgav dock att skillnaden i kvalitet kan ge olika kulörer. Den tjära som användes var köpt från företaget FC Sweden och importerad från Kina.

I samband med besiktningen i juni 2017 uppmärksammades också en sten med omsorgsfullt huggna profiler, liggande på marken intill absidkorets norrsida. Antikvariskt medverkande tror att den kan ha fungerat som överstycke till ett litet rundbågigt fönster från 1200-talet. Då stenen kan vara stöldbegärlig bestämdes det att den ska flyttas till kyrkans källares västra del, där den också är väderskyddad.

Datum	Syfte och medverkande
2015-05-19	Takbesiktning , Jan Westergren (JW) (Kalmar läns museum), Anders Westerlund (AW) (Westerlund Arkitektkontor AB), Anette Einarsson (AE) (Förlösa-Klückeberga församling), Joel Andersson (JA) (kyrkvaktmästare)
2016-03-09	Byggmöte 1 , AE, AW, JW, JA, Gustav Lundborg (GL) (kyrkoherde), Magnus Fernlund (MF), Nermin Fernqvist (NF) och Nils Englund (NE), Hälsinge Takspån
2016-03-14	Besiktning spåntak sakristia , JW, MF, NF, NE
2016-03-15	Besiktning spåntak kor , JW, MF, NF, NE
2016-03-21	Invändig besiktning spåntak kor , JW
2016-04-06	Förbesiktning spåntak kor , AE, AW, JW, MF, JA
2016-04-12	Besiktning spåntak sakristia , JW, MF, NF, NE
2016-04-14	Sakristian spåntak sakristia , JW, MF, NF, NE
2017-06-27	Slutbesiktning spåntäckning kor och sakristia , AW, JW, Ellen Olsson (EO) (praktikant, Kalmar läns museum), Björn Samuelsson (BS) (oberoende expert på spåntäckning)
2017-08-08	Efterbesiktning spåntäckning kor och sakristia , AW, JW, EO

Sändlista

Länsstyrelsen i Kalmar län, 391 86 Kalmar, 3 ex.

Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm, 2 ex

Förlösa-Kläckeberga församling, Box 6007, 390 06 Kalmar

Växjö stift, Box 527, 351 06 Växjö

Hälsinge Takspån AB, Box 49, 823 21 Kilafors

Westerlund Arkitektkontor AB, Kolstadsgatan 177, 387 36 Borgholm

Adress Box 104,
S-392 21 Kalmar

Telefon 0480-45 13 00

E-post info@kalmarlansmuseum.se
Webb kalmarlansmuseum.se

